

SZEGÉNYYSÉG fogalom

néhány 19. századi útinaplóban

Petőfi Sándor, Erdélyi János, Wesselényi Polixéna, Wesselényi Miklós

Az

útleírások határhelyzetére vonatkozó számos reflexió közös jellemzője a kutatókat óvatosságra intő, a műfajjal szemben táplált gyanakvás. Ennek – lassan közhellyé váló – magyarázata az, hogy az útirajzok a szubjektív túlzások miatt kivonják magukat a történeti és etnográfiai forráskutatás kritériumai alól, az irodalomtörténeti kutatások pedig kevésbé tartják érdekesnek őket, mert nem felelnek meg a magas esztétikai elvárásoknak.¹ Emellett sokszor olyan hitelesítő gesztusokat tartalmaznak, amelyek a szöveg fikcionalitásának kétségbe vonásával zavarba hozhatják az olvasókat.² „Aligha van olyan útleírás, amelyről legalább egyszer el nem mondták volna, hogy többet árul el szerzőjéről, mint azokról az országokról és kultúrákról, amelyek leírásával állítólag foglalkozik” – írja Michael Harbsmeier *Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai* című tanulmányában,³ ahol azt javasolja, hogy az útleírásokra „nem mint a leírt országok, vagy szerzőik fantáziájának forrásaira, hanem egyszerűen mint az íróikra – és közvetetten hazájukra – jellemző gondolkodásmód emlékeire” tekintsünk.⁴ Feltevése szerint az útleírások szemantikájának lényegi jellemzője az „itt – mi – haza”, másrészt az „ott – másik – idegen” közötti duális szembeállítás. Az útleírások mentalitástörténeti kutatásához alaphipotézisként állítja fel a kulturális másság reprezentációjának törvényét, mivel „a

mindenkori »másik« képeivel és a róla alkotott elképzelésekkel folytatott játék szabályainak mégoly töredékes feltárása is lényeges titkokat világíthat meg arról a kultúráról, amely ezt a játékot űzi”.⁵

A magyar utazáselméleti irodalomban nagyon korán megjelent az a gondolat, amely az utazás céljaként a „másság” megismerését jelölte meg. Forgách Mihály *Beszéd az utazásról és dicsőségéről* című, 1587-es írásában az olvasót így szólította meg: „Olvasó! Ha úgy érzed: tagjaidat bénító álomkór zibbasztja, elméd többet foglalatoskodik a léha multságokkal, élvezed a henyélest s a pajzán gyönyöröket, otthon akarsz bortól s élvezetektől megvénülni, ezt a művet olvasd, melyet vitéz Forgách, dicső család sarja, s ami stílusát illeti, valósággal hun Cicero szerzett: itt pusztuljak, ha nem ragad el heves vágy felkerekedni a nagyvilág sokféle tájára s vidékére, hogy lepipáld Odüsszeusz és Aeneast a külföld megismerésének dicsőségében, s e révén elméd oly tudásra tegyen szert, mellyen örködhetsz a közélet felett, s hasznára lehetsz hanyatló hazádnak, hisz érte fáradalmas utazásoktól vonakodni becstelenség.”⁶

Ugyanakkor az utazási irodalom nem feltétlenül az idegennel való találkozást állítja a középpontba. Számos szöveg nem egy távoli világ bemutatását szolgálja, hanem a saját világ, a hazai tájak bemutatására vállalkozik. Vaderna Gábor Dessewffy József *Bártfai levele-*

íról szóló írásában olyan szöveggel foglalkozik, amelynek szerzője nem első alkalommal fürdőzik Bártfán, hanem évek óta jár oda, számára tehát maga az utazás nem az idegennel való találkozás, ez esetben tehát „bizonyos kulturális világok sajátként bemutatása egy virtuális utazásra hívja az olvasót, s ilyenformán segít sajátját tenni valamit, mely már eleve az övé (vagy legalábbis az övének kellene lennie)”.⁷

Hogyan kapcsolható össze mindez a szegénység tematikájával? Feltételezésem szerint a reformkori útirajzok narratívájában a szegénység más-más formában, de állandó elemként jelen volt. Négy útleírást választottam ki ennek bemutatására, ezek közül két szerző magyar terepet mutat be (Petőfi Sándor és Erdélyi János), kettő pedig külföldit (Wesselényi Polixéna és Wesselényi Miklós). A szegénységre való reflexiók vizsgálata azért lehet célszerű az útleírások elemzése során, mert akár idegenként, akár sajátként viszonyul az elbeszélő a bemutatott tájhoz, a szegénységet akár önmagára, akár a másokra vonatkozóan értelmezi, a rá való reflexió megjelenik a szövegben, így ez a szempont képes az útinaplók sokszínűségének és komplexitásának megragadására.

A nyugati nyomor képei rengeteg 19. századi útleírásban megjelennek. Pulszky Ferenc az írországi nyomorról, Erdélyi János londoni benyomásairól, a pauperizmusról ír, de Szemere Bertalan, Irinyi József, Császár Ferenc és még sokan mások⁸ reflektálnak a szegénységről való tapasztalataikra, a nyugati utazások során észlelt, nyomorral kapcsolatos benyomásaikra.⁹ Gorove István már arra a megállapításra jutott, hogy a gyári munkások élete rosszabb, mint a jobbágyoké, mert ez utóbbiakét legalább a természet közelsége fűszerezi. Pongrácz Lajos *Magyar Útiképek* című, 1845-ös könyvében¹⁰ a felvidéki nyomorról szóló képei arról vallanak, hogy megfogalmazzuk nemcsak a hazai állapotokat fürkészte, hanem tájékozódott a nyugat-európai pauperizmus felől is. Útikönyvében komor színekkel vázolja a körmöci pénzverde munkásainak helyzetét, a parasztok nyomorúságos életkörülményeit, amelyek az írországi viszonyokra emlékeztetik: „Meglátogattam egy revuczai parasztot, kinek irlandi nyomorúságú hajlékában levő holmijáért öszvesen öt váltó forintot nehezen lehetett volna megadni.”¹¹

Az általam kiválasztott útleírásokban többnyire nem a tömegnyomor leírása a domináns. Ezek a szövegek inkább arra világítanak rá, hogy a szegénység mennyire heterogén, és mennyire relatív fogalom.

„...mint kerülheti ki az ember
azt a kellemetlenséget, hogy haja
bepelyhesedjék?”

(Petőfi Sándor: *Úti jegyzetek; Úti levelek Kerényi Frigyeshez*)

Petőfi Sándor *Úti jegyzetek* (1845) és *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* (1847) című alkotásait a műfaj klasszikus magaslataiként tartják számon. A biztos szerkesztői állás elhagyását követő 1845-ös utazás szövegében megjelölt célja a kalandvág, de Petőfi feltűnően nagy hangsúlyt helyez a kapcsolatépítésre is: elég annyit említeni, hogy szállásadói között találjuk a híres felvidéki költőket, Kerényit és Tompát is. Az 1847-es úti levelek a leánykérés, a mátkaság és a nászút ideje alatt születnek, a *Hazánk* című folyóiratban való megjelentetésük (1847 augusztusa és decembere között) éppen egybeesik Szendrey Júlia naplórészleteinek kiadásával. A párhuzamos publikálás funkciója (a közönség kíváncsiságának felcsigázása és kielégítése a magánélet, a szerelem sikertörténetének feltárása által) megerősíti azt, hogy Petőfi útleírásai nem csupán és nem elsősorban magyarországi tájak, városok bemutatását szolgálják, hanem saját, tudatos imázsépítést. Az *Úti jegyzetek* és az *Úti levelek* újdonsága nem abban áll, hogy hazai tájat mutat be, hiszen ilyen útirajzok már bőven akadtak ekkor (Erdélyi János, Pongrácz Lajos, Vahot Imre), hanem elbeszélői stílusában. Szokatlanságuk abban rejlett, hogy a szövegekben egy központinak beállított szubjektum dominál, aki minden érzését, gondolatát közli az olvasókkal. Mindkét útirajz szövegén érezhető, hogy a publikálás tudatában íródott, s olyan stratégiát követ, amelynek célja az önreklám, a közönség előtti imázs alakulására való állandó reflexió.

Hogyan épül be eközben a narratívába a szegénység tapasztalata?

Az útinaplók jellemzője, hogy az utazók nemcsak a meglátogatott tájakról számolnak be, hanem magáról az utazásról is, a távolságokról, a szállítóeszközökről, a tárgyalásokról, az útítársakról. Az *Úti jegyzetek* a közlekedés módjára, s ezáltal az aktuális anyagi helyzetre való reflexióval kezdődik: „Történt az indulás ápr. 1. 1845. A pest-eperjesi gyorsszekeren. Ezt csak azért mondom el, nehogy valaki azt gondolja, hogy saját alkalmatosságomon utaztam légyen. Nem tartok ekvipázst.”¹²

Az utak, a fogadók minőségén való humorizálás az elbeszélő szegénységre való reflexióinak igen jelentős részét képviseli. Néhány példa:

„Fülektől aztán Losoncig semmi nevezetést nem ér az ember, az utat kivéve. Ez az élő em-

bert halálra s a holtat életre rázza. Én meghaltam, s föltámadtam rajta valami hatszor.¹³

„H. barátom házánál tettem véletlenül egy nevezetes fölfedezést: mint kerülheti ki az ember azt a kellemetlenséget, hogy haja bepelyhesedjék? A puszta földön kelle hálni. Egy éjjel, későn érvén szállásomra, minden ágyat megnépesedve találtam, s így nem maradt egyéb hátra, mint a földre fekünnöm, mi annyiban meglett jutalmazva, hogy azáltal ama nagy fölfedezésre jutottam. Egyébiránt a következő éjjel jó idején hazafelé tartottam, nehogy ismét kénytelen legyek valamit fölfedezni. A fölfedezések nem magyarnak valók... bajlódjanak azal más nemzetek.”¹⁴

Szintén gyakran előfordul a múltban átélt szegénység említése, s az erre épülő önértelmezés. Több utalást találunk a Nemzeti Színháznál eltöltött statisztaság idejére, a katonaságra,¹⁵ 1843–44 nehéz, Debrecenben töltött telére, az azt követő hegyaljai vándorlásra, amikor gyalog vitte fel Pestre Vörösmartyhoz költeményeit, a fővárosba érkezés körülményeire: „nem törődött velem senki a világon; kinek is akadt volna meg a szemem egy rongyos kis vándorszinészen”.¹⁶ Ezekből a szövegekből érzékelhető, hogy a szegénység ekkor már az elbeszélő múltjának, identitásának szerves része, s a rá való reflexió annak eszközeként funkcionál, hogy az azt követő fordulatot, az azóta elért eredményeket sikertörténetként mutathassa be, ezáltal saját jelenbeli pozícióját, a sajtóban állandóan szereplő (akár közkedvelt, akár kritizált) figura/médiasztár/költő imázsát megtartsa, sőt tovább erősítse. A szegénységet múltba való helyezése, régi énjének identitásába való integrálása eltávolított élménnyé teszi. Humorforrásként való kezelése (az „örszoba meztelen faágyán... az egyik oldalamat aláram tettem derékaljnak s a másikkal betakaróztam”)¹⁷ is ennek az eltávolító gesztusnak része.

„...éhséget jövendölhetnénk
Pesten, ha asszonyt lovat hajtani
nem látnánk...”

(Erdélyi János: *Hazai úti képek és levelek*)

Erdélyi Jánosnak több úti írása is fennmaradt.¹⁸ A kolozsvári *Erdélyi Híradónak* küldött, a főváros politikai és kulturális életéről tájékoztató *Pesti levelekkel*, az 1844–45-ös külföldi utazás dokumentumaival ebben a cikkben nem foglalkozom. 1842-es hazai utazásá-

ról¹⁹ készült *Hazai úti képek és levelek* című sorozatának második, Pesten játszódó, *A tejárusnők* című szövegének szegénységképe meglepően árnyalt, ellentmondásos és ironikus. Érdeemes hosszabban idézni:

„Falun rendesen esőt jövendöl a pórnép, ha asszonyt lovat hajtani lát; mi éhséget jövendölhetnénk Pesten, ha asszonyt lovat hajtani nem látnánk, mert tudnotok kell, atyámfiak, hogy ezen asszony kocsisok, kik naponként kora hajnalban egész karavánokban tódulnak a közel levő faluk s külvárosokból városunkba, szállítják nekünk azon nélkülözhetetlen cikket, mely nélkül reggeli kávénkat s déleesti teánkat el nem költhetnők; kik nélkül éhség és szükség lepné el városunkat, kik nélkül annyit érne városunk, mint a hajdani várak víz nélkül; ha ezeknek vizöket, tőlünk a tejet fognak el, azonnal fel kellene adnunk a várost. A tejesasszony, többnyire soroksári vagy józsefvárosi pórnő, tejét annyira maga kezeli, hogy még kocsiját is, melyen azt a városba szállítja, maga hajtja; így látni őket már kora reggel egy rudassal a városba hajtani... mindegyiknek megvan a maga állomása, utcaszöglet vagy kapualja, hol aztán kirakodik, s elkezdődik a tejmanipuláció, ami semmi egyéb, mint örökös habarás, hogy a tejnek habja verődjék, mi oly könnyen úszkál a tej fölületén, mint szappanhab a vizen, s neve tejföl. De a tapasztalni szerető világ eme kémiai működésnek minden csínyját-bínyját kitanulta; s elhatározólag állítják, hogy a pesti tej következő vegyrésekből áll: víz, hogy több; liszt, hogy sűrűbb; méz, hogy fehérebb, és szappan, hogy habzóbb legyen. Jó étvágyat hozzá! Ki nem emlékszik egy történeti adatra, mikor I. Commenus Manó görög császár a tartományain keresztül vonuló keresztes hadaknak gipsszel és mésszel vegyes lisztet adott? Ezen császár különben dicsértették, s egyedül ravaszága miatt rója meg őt a történetírás. A pesti tejárusnék nem egyszeri, de állandóba vett gyakorlata nem érdemli-e meg hasonló joggal, ha nem a történetírás, de a közhatóság szigorú figyelmét?”²⁰

A szövegben a többes szám első személy használata ellenére a kívülálló nézőpontja figyelhető meg. Az elbeszélő szegénységhez való viszonyulásában a távolságtartás dominál. Természetesen itt nem a nyomorként értelmezett szegénységről van szó, hanem Pest mindennapi életének gyakorlatairól, szereplőinek térhasználatáról és szokásairól, amelyeket a narrátor a városlakó, „a bennfentes” biztonságos beszédmódjából szólva kifiguráz.

„A látottakat női érzetek prizmáján át tekintém...”

(Wesselényi Polixéna: *Olaszthoni és schweizi utazás*)

Wesselényi Polixéna (Wesselényi Miklós másodfokú unokatestvére) utazása időpontjában harmincnégy éves, épp válófélben van férjétől, Bánffy Lászlótól, így csupán tízéves kislányával, annak nevelőnőjével és erdélyi inasával indul Olaszországba. Utazása célja bevallottan az élménykeresés: saját életét élni, igazi értelmét megtalálni a művészeti tanulmányútnak álcázott cél mögött.²¹ Évekkel később készített útirajzában Előszavában a szegénységre is reflektál: „A látottakat női érzetek prizáján át tekintém, s azok a hideg érzetek többnyire túlságosok s túlságokra ragadók, bármint nyomja is a társasági illendőség tompító súlya. Azonban, ámbár az érzés és képzetek minden fonákságai mellett is a henyeség, hivalkodás heves szószólója lenni nem akarok, szépnek mondhatom, s ki-ki átláthatja, hogy annak kell lennie azon földnek s azon természetnek, hol a civilizált Európának közepette s az ipar és anyagi érdekek virágzó korszakában rongy, szegénység, rondaság, nyomorúság nem undorítólag szemet szűrő, hanem még poetizálva tűnik előnkbe; s hol századokon át folyt mindennemű lealjasító, elkorcsosító hatások mellett is a természet földben és emberben annyi szépséggel dúszik.”²²

A paratextus és a főszöveg kapcsolatában némi elentmondás feszül, ugyanis az útinaplóban szereplő leírások egyáltalán nem felelnek meg a „poetizált” szegénységképeknek. Sokkal inkább hasonlítanak a 19. század második felének sajtójában és szociális riportjaiban megjelent, hajléktalanokról szóló leírásokra, amelyek rendszerint az otthontalanok másságát hangsúlyozzák. Ezekben a karakterológia alapvető eleme annak kiemelése, hogy a hajléktalanok emberi vonásaikat a nyomor hatására szinte teljesen elveszítették.²³ Wesselényi Polixéna Pompeji-leírásában pontosan megfigyelhető a szegénység ezen megjelenítési módja: „A puszta városból kijövén, egyszerre *nagyszámú sánta, béna, görbe, púpos hátú, kiszáradt, kifacsart tagú, egybelapult, idétlen hülye arcú nyomorult gyermekek bujkáltak csúszva-mászva, hepegve, mint a békák, a széles levelű áloék közül és falak megül ki, s károgó, idomtalan üres hangokat bocsátva torkaikon ki, sovány kezeiket nyújtogatták felénk, tört cserépdarabokkal, felszedett kövecskékkel kínálgattak bennünket, cibálták öltözetünket – s alamizsnát kértek tőlünk. Ezen szomorú, kellemetlen látmány mindenünköt megdöbentette. Ezek a Pompeji mostani lakosai! Ami aprópénz nálunk volt, mind közikbe szórtuk, csak hogy minél előbb távozhassunk.”²⁴ (Kiemelés tőlem – Gy. E.)*

A századvégi sajtó szegénységábrázolására jellemző annak hangsúlyozása is, hogy a szegénységben mindenki elveszíti fiatalágát, normális emberi külsejét. A hajléktalan lét megszünteti a korosztálybeli különbségeket, fiatal hajléktalan a leírásokban nem létezik, életkoruktól függetlenül valamennyien öregek.²⁵ Férfi és nő között elmosódik a különbség, mindkét nem esetében kiemelik, hogy eltávolodtak az emberi léttől. Ami ennél is szembeűnőbb, hogy a gyermekek ábrázolása sem különbözik a felnőttekétől, a jellemzők szerint természetük kisebb ugyan, de arcuk ugyanolyan ráncos, megöregedett, mint szüleiké.²⁶ A hajléktalanok mozgását leggyakrabban a „vánszorognak”, „tántorognak” igével jellemzik.²⁷ Figyelemre méltó, hogy a fél századdal korábban született olaszországi útirajz narratívájában már mindeme jellemző elemek megjelennek:

„Paestum most egy nyomorult falu; hajdanában Posidoniának neveztetett, s néhány sybarita szerencsevadász alapította. Alig várhattuk, hogy kis ebédünköt végezzük, s indultunk a vendéglőtől néhány lépésnyire fekvő pompás romok nézésére. Az egész helység nyomorult lakosai már mind a fogadó ajtója előtt vártak, s koldulva kísérték; nem volt mód őket nyakunkról lerázni. *Ennyi nyomorúságot együtt talán sohasem láték. Az öldöklő malária lehelete senyvesztő pusztításai voltak ezen szerencsétlenek hideglelős tekintetiből olvashatók, halál nézett ki béesett szemekből. Fiatal asszonyok, kiket időnap előtti vénség megfonnyasztott, egy-egy ronggyal takart, csontra száradt bőrű, pókhasú gyermek, vállaikra csüngesztve nehéz fejeiket, melyekből beteges tüzzel csillámló kerek, fekete szemek fénylettek ki búsan, öregek gutaütött, reszelt tagokkal, kiken az idő s betegség legundorítóbb félszégeket szültek – alig tudtak utánunk vánszorogni.”²⁸ (Kiemelés tőlem – Gy. E.)*

Ugyanakkor a szegénység nem csupán ’nyomor’ jelentsben szerepel Wesselényi Polixénánál, hanem a fogalom jelentésének relativitása is megfigyelhető nála. Egy báli jelenet leírásánál öltözékéhez fűzött kommentárja kapcsán válik világossá számára, hogy a szegénység jelentésének értelmezését, s az erre épülő önértelmezést a térhasználat is befolyásolja: „Egy tükörbe tekintve beh szegénynek tetszik öltözetem, mellyel ott-hon úgy meg valék elégedve!”²⁹ A „Duca” (hercegnő) fényes táncmulatságában, a „minden nemzetbeli néppel” megtöltött termék labirintusában egy pillanatra szegénynek érzi magát, ugyanakkor a „Duca” édesanyja cifra öltözékének leírásakor kigúnyolja a gazdagság túlréprezentálását, amely az önazonosság feladására készlet: „Egyszóval, ha lehetséges, talán még több

drágasággal volt bérakva, mint a Madonna di Loretto. A gazdagság fitogtatásáért önszemélyét ily heroizmus-sal merőben elfelejteni még sohasem látám.”³⁰

Egy palatinustól származó „szegény ördög”

(Wesselényi Miklós: *Útinapló 1821–1822*)

Relatív szegénységfogalom figyelhető meg Wesselényi Miklósnál is, akit – angliai utazására készülvén – környezete óva int attól, hogy „elfelejtkezve egy palatinustól való származásáról, egy Széchenyit kísérgessen s avval kitartassa magát”.³¹ Wesselényi önmagát is szegénynek értelmezi barátjához képest: „Hogy eféléket fognak beszélni, azt előre jól tudtam, hogy azt, amit Széchenyi értem barátságából térszen, azt ugy fogják nézni, mint a gazdag nagyur kezét egy szegény ördöggel szemben, erre el voltam készülve. Barátságom Széchenyihez igen őszinte és bizalmam erős jellemében igen nagy arra, mintsem az álszégny arra vinne, hogy ily buta mende-mondára hallgassak. Hogy Széchenyi gazdag, az épen olyan kevésbé az ő érdeme, mint az én hibám az, hogy szegény vagyok. Tapasztalatai és szelleme, – nem birtokai – adják meg neki tulsúlyát felettem. Mivel az erkölcsi jók országa mindig republica volt és marad, azért tartom őt egészen hozzám valónak és ha jövedelmei, rangja, birtokai tizszer is többet érnének az enyéimnél, hiszen úgy érez és gondolkodik, mint én!”³² Ugyanígy jelenik meg Erdély szegénysége Ausztriához képest: „Reggel jókor menék ki Burghoz s szinte egész délig ott mulattam; egy igaz kedvem szerént való délelőtöt tölték. – Mely hátra van még nálunk a gazdaság. Mennyi hasznos s a kézi munkát véghetetlen kimélő Maschina van már másutt s itt Ausztriában is szinte közönségesen felvéve, melyekről nálunk semmit nem is tudnak. A mi szegény Erdélyünk sok szerencsétlenségének s oly sokban való hátramaradottságának a nagyon

félre való geographiai fekvése is egy nagy oka. Sokszor békételemkedem magamban, hogy miért kell éppen az én hazámnak az egész civilizált világtól oly messzire fekünni, de az a gondolat megvigasztalt, hogy szület-hettem volna Grönland vagy Uj Hollandiában is.”³³ (Kiemelés tőlem – Gy. E.)

A szegénységre való reflexiók olyan elemként jelennek meg az útinaplók narratívájában, amelyek az elbeszélők – Burke szavaival élve – „pillantását” tükrözik. Ezt befolyásolja társadalmi státuszuk, nemük, foglalkozásuk. Peter Burke vetette fel, hogy a pillantások tipológiája legalább olyan hasznos lehet, mint az utazóké: az útinaplókban szerepelhet közgazdász pillantása, egyes tudósok természetbúvár pillantása, a női pillantás vagy az esztétikai pillantás.³⁴ „Valószínűleg mindezek közül a »turista pillantás« a legfontosabb, a kívülálló nézőpontja, aki senkit sem ismer, és aki nem bír felelősséggel. A színházi pillantáshoz lehetne hasonlítani. Ahogy Henry James írta itáliai élményeiről: »Utazni olyasmi, mint színházba menni.« A kívülálló tekintete teszi a helybelieket színészekké. Az utazóknak is megvan a maguk szerepe, és nem egyszer hallottuk már, hogy tevékenységük »forgatókönyvet« követ.”³⁵

Az általam elemzett útinaplókban különböző „pillantásokkal” találkozunk. A szegénység a narrációban szereplő állandó elemként más-más funkciót tölt be a négy szövegben. A szerzők eltérő anyagi helyzete is okozza, hogy rendkívül heterogén és relatív szegénységfogalommal dolgoznak. A szó jelentésének értelmezése az elbeszélők önértelmezését is befolyásolja, hiszen identitásukat meghatározza az, hogy különböző élethelyzetekben, valamint a múlt és a jelen viszonylatában szegénynek tartják-e magukat, vagy sem. Van azonban egy közös jellemzőjük: mindannyian a kívülálló pozíciójából, a „másság” tapasztalatával írják a szegénységről, az elidegenítés (múltba helyezés, humor stb.) különböző eszköztárával. Az ön-maga imázsát tudatosan építő vándorköltő, a város-lakó polgár, a „női érzetek prizmájára” reflektáló, utazgató, elvált asszony és a „palatinusi” származású báró tekintetének közös jellemzője, hogy a szegénységet mindnyájan „színházi pillantásokkal” illetik. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 Michael Harbsmeier: *Az útleírások mint a mentalitástörténet forrásai. Gondolatok a kora újkori német útleírások történeti-antropológiai elemzése kapcsán.* Korall, 2006/26. 25.
- 2 Vaderna Gábor: *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében.* Ráció, Budapest, 2013 (Ligatura),

megjelenés alatt. Peter Burke is felhívja a figyelmet arra, hogy az irodalomelmélet kiemelkedő hozzájárulása az utazáskutatás legutóbbi generációjának tevékenységéhez a szövegek irodalmi aspektusának kiemelése volt (amely nem azonos az irodalmi értékükkel), „retorikájuké”, „poétikájuké”, más szóval a szerző stratégiáé és

a korszak deskriptív vagy narratív konvenció-é az útleírás műfajával kapcsolatban. Úgy véli, hogy hasznosabb, ha az útleírást nem egy műfajként, hanem műfajok találkozásaként írjuk le. (Peter Burke: *Útmutatás az utazástörténet számára.* Korall, 2006/26. 17.)

- 3 Michael Harbsmeier: i. m. 25.

- 4 Hasonló következtetésre jut T. Szabó Levente is: „Az útirajz nemcsak leír, hanem beleír is: a tájat a szemlélő előfeltevéseivel, értékeivel és vágyaival tölti fel, s legalább annyira szól a tájat szemlélő kulturális horizontjairól (ennek részeként szemlélve az egyéni előfeltevéseket is), mint amennyire – úgymond – híven »tükrözi« a tájat. Ilyenként az útleírás alapvetően nemcsak leír, hanem értelemadó műfaj is: a régiót nemcsak tükrözi, hanem létrehozza...” T. Szabó Levente: *Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén*. In Uő.: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Korunk, Kolozsvár, 2008, 21.
- 5 Michael Harbsmeier: i. m. 31.
- 6 Forgách Mihály: *Beszéd az utazásról és dicsőségeről*. In *Magyar utazási irodalom 15 – 18. század*. (Vál. és utószó: Kovács Sándor Iván, szöveggond. és jegyz. Monok István) Szépirodalmi, Budapest, 1990 (Magyar Remekírók), 7–8.
- 7 Vaderna Gábor: i. m.
- 8 Az útleírások korabeli népszerűségét jelzi az is, hogy az Eötvös József kezdeményezésére indult, Heckenast Gusztávot támogató Budapesti Árvízkönyv köteteknek jelentős részét útirajzok tették ki. Itt jelent meg Pulszky Ferenc *Úti Vázlatok 1836-ból*, Trefort Ágoston *Utazási töredékek* című munkája, valamint Eötvös József első regénye, *A karthauzi* is, amely ebben a kontextusban Devescovi Balázs megfigyelése szerint szintén tekinthető útinaplónak.
- 9 Pándi Pál: „Kísértetjárás” *Magyarországon*. Az utópista szocialista és kommunista eszmék jelentkezése a reformkorban. Magvető, Budapest, 1972, I, 132.
- 10 Pongrácz Lajos: *Magyar Utiképek*. Pest, 1845.
- 11 Uo. 136.
- 12 Petőfi Sándor: *Úti jegyzetek*. In *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Akadémiai, Budapest, 1956 (*Petőfi Sándor Összes Művei*, V.), 17.
- 13 Uo. 31.
- 14 Uo. 30.
- 15 „... mikor még statista voltam a pesti nemzeti színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat, s a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, boréért, tormás kolbászáért stb; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegény társaim számára, s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogatóruha ujjaimhoz fagyott, s mikor a káplár »menjen kend!«-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarból.” Uo. 21.
- 16 Petőfi Sándor: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez, XI. Levél*. In *Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*. Akadémiai, Budapest, 1956 (*Petőfi Sándor Összes Művei*, V.), 64.
- 17 Petőfi Sándor: *Úti jegyzetek*. 21.
- 18 Erdélyi János: *Úti levelek, naplók*. (Vál., szerk., bev. T. Erdélyi Ilona) Gondolat, Budapest, 1985, 12–13.
- 19 Az útra készítető ok: egyévi boldog házasság után gyermekágyi lázban meghalt Vachott Kornélia, az író felesége. Erdélyi rövidesen elhagyta Pestet. Sógora, Vahot Imre volt az útitársa. 1842. május 1-én indultak, és június 17-én érkeztek vissza Pestre. Uo. 13.
- 20 Erdélyi János: *Úti levelek, naplók*. 31–33.
- 21 Jékely Zoltán: *A XIX. század Murányi Vénusza*. In Wesselényi Polixéna: *Olaszthoni és schweizi utazás*. Magvető, Budapest, 1981, 7.
- 22 Wesselényi Polixéna: *Olaszthoni és schweizi utazás*. (Sajtó alá rend. Győri János, Jékely Zoltán) Magvető, Budapest, 1981, 7.
- 23 Bálint Angelika: *Hajléktalanok Budapesten a városerősítéstől az első világháborúig*. ELTE BTK, Történelem MA, Gazdaság- és társadalomtörténet szakirányán benyújtott szakdolgozat. Kézirat. 61–62.
- 24 Wesselényi Polixéna: i. m. 196.
- 25 Bálint Angelika: i. m. 67.
- 26 Uo. 63.
- 27 Uo. 63.
- 28 Wesselényi Polixéna: i. m. 203.
- 29 Uo. 61.
- 30 Uo. 61.
- 31 Wesselényi Miklós: *Útinapló 1821–1822*. Ad Librum Kiadó, Budapest, 2008, 10.
- 32 Uo. 10. (Kiemelés tőlem – Gy. E.)
- 33 Uo. 35.
- 34 Peter Burke: i. m. 16.
- 35 Uo. 17.

Gyimesi Emese: az ELTE BTK Irodalom- és kultúratudomány mesterszakos hallgatója. Az irodalomtörténet és társadalomtörténet határterületeivel, Szendrey Júlia írónői pályájával foglalkozik, róla szóló publikációi az *ItK*-ban és a *2000* című folyóiratban jelentek meg.